

Hukuk Fakültesi Dergisi
Ankara Hacı Bayram Veli University
Faculty of Law Review

ISSN: 2651-4141 e-ISSN: 2667-4068
Cilt / Volume XXVII Ekim / October 2023 Sayı / No. 4

**UYGUR HUKUKUNDA ŞUF'A (ÖNALIM) HAKKI –X-XIV. ASIR
UYGUR HUKUK VESİKALARINA GÖRE–**

THE RIGHT OF PREEMPTION IN UYGHUR LAW -ACCORDING TO
X-XIV. CENTURY UYGHUR LEGAL/CIVIL DOCUMENTS-

Salih KORKMAZ*

ÖZET

[10.34246/ahbvuhfd.1269963](https://doi.org/10.34246/ahbvuhfd.1269963)

İslamiyet öncesi Türk hukukuna dair malumat genel olarak Çin kaynakları, İslam kaynakları ve eski Türklerden kalma bazı eserler üzerinden takip edilmektedir. Güney (Turfan) Uygurlarının hukuku hakkında ise bu kaynaklardan farklı olarak çok önemli bazı hukuk vesikaları günümüze ulaşmıştır. Bu vesikalar, Uygur hukukuna dair kıymetli malumat ihtiva etmektedir ve dönemin hukuk anlayışını göstermesi bakımından eşsiz değerdedir. Bunların hangi tarihte yazılmış oldukları tam olarak bilinmemekle birlikte X-XIV. asırlarda kaleme alındıkları tahmin edilmektedir. Uygur hukuk vesikaları Uygur Türklerinin yerleşik hayata geçtiği, din değiştirdiği ve Çin ile çok yakın münasebetleri bulunduğu bir devirden kalmadır. Yine vesikalardaki belirli noktalarda Çin bazen de Moğol hukukunun tesiri görülmektedir. Bu sebeple Uygur hukuk vesikalarına bakarak ulaşılan neticeleri tüm İslamiyet öncesi Türk hukukuna teşmil etmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Fakat bu durum Uygur hukukunun “eski Türk hukukundan” hiçbir iz taşımadığı manasında yorumlanmamalıdır. İlk vesikanın bulunmasının üzerinden neredeyse bir buçuk asır geçmesine rağmen, bunlar Türkiye’de (özellikle hukuk tarihçilerince) yeterli alakaya mazhar olmamıştır. Bu sebeple de pek çok husus şimdye kadar açığa çıkarılmamıştır. Bu çalışma, Uygur hukukunda kendine mahsus bir şuf’a (önalım) hakkının varlığını ilk kez ortaya koymaktadır. Ayrıca kimlerin şuf’a hakkına sahip olduğu; bu hakkın nasıl kullanıldığı; hangi akitlerin şuf’a hakkının doğumuna elverişli olduğu; hangi malların şuf’aya tâbi olduğu gibi pek çok husus da

* **Dr. Öğr. Üyesi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı/İSPARTA, **e-posta:** salihkorkmaz@sdu.edu.tr, **ORCID:** 0000-0001-7824-003, **DOI:** 10.34246/ahbvuhfd.1269963.

* **İntihal / Plagiarism:** Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

ilk kez bu çalışmada ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uygur Hukuku, Uygur Hukuk Vesikaları, Şuf'a (Önalım) Hakkı, İslamiyet Öncesi Türk Hukuku, Eski Türk Hukuku.

ABSTRACT

Information on pre-Islamic Turkish law is generally followed through Chinese sources, Islamic sources and some works from ancient Turks. Some very important legal documents about the law of Turfan Uyghurs have reached today. Uyghur legal/civil documents, which are the most important source of pre-Islamic Turkish law, are of unique value in terms of showing the understanding of law of the period. Although it is not known exactly when they were written, X-XIV it is estimated that they were written in centuries. Uyghur legal/civil documents are from a period when Uyghur Turks settled down, changed their religion and had very close relations with China. Again, the influence of Chinese and sometimes Mongolian law can be seen at certain points in the documents. For this reason, it would be an erroneous approach to extend the conclusions reached by looking at Uyghur legal documents to all pre-Islamic Turkish law. However, this situation should not be interpreted as meaning that Uyghur law does not bear any trace of "ancient Turkish law". The documents in question have not received sufficient attention by legal historians in Turkey, despite the fact that almost a century and a half have passed since the first document was found. For this reason, many issues have not been revealed until now. This study reveals for the first time the existence of a unique right of preemption in Uyghur law. In addition, many issues such as who has the right to preemption; how this right is exercised; in which contracts the preemption takes place; which goods are subject to preemption have been revealed for the first time in this study.

Keywords: Uyghur Law, Uyghur Legal/Civil Documents, Right of Preemption, Pre-Islamic Turkish Law, Old Turkish Law.

EXTENDED ABSTRACT

Information on pre-Islamic Turkish law is generally followed through Chinese sources, Islamic sources and some works from ancient Turks. Some very important legal documents about the law of Turfan Uyghurs have reached today. Uyghur legal/civil documents, which are the most important source of pre-Islamic Turkish law, are of unique value in terms of showing the understanding of law of the period. Although it is not known exactly when they were written, X-XIV it is estimated that they were written in centuries.

Uyghur legal/civil documents are from a period when Uyghur Turks settled down, changed their religion and had very close relations with China. Again, the influence of Chinese and sometimes Mongolian law can be seen at certain points in the documents. For this reason, it would be an erroneous approach to extend the conclusions reached by looking at Uyghur legal documents to all pre-Islamic Turkish law. However, this

situation should not be interpreted as meaning that Uyghur law does not bear any trace of "ancient Turkish law".

The documents in question have not received sufficient attention by legal historians in Turkey, despite the fact that almost a century and a half have passed since the first document was found. For this reason, many issues have not been revealed until now.

This study reveals for the first time the existence of a unique right of preemption in Uyghur law. It means the right of preemption persons to take a property that has been sold to a third party or transferred with a contract that has the effect of sale, by force, with a unilateral declaration of will and for the price paid by the customer/buyer. In addition, many issues such as who has the right to preemption; how this right is exercised; in which contracts the preemption takes place; which goods are subject to preemption have been revealed for the first time in this study.

Accordingly, the conclusions reached from the article can be summarized as follows:

1. In Uyghur law, the right of preemption is in question in sales and barter contracts.
2. The first group to have the right of preemption are relatives. This refers to a large group of relatives. It can be said that the joint owner (shareholder), who has the right of preemption in today's Turkish law, does not have this right in Uyghur law. But caution is necessary at this point. Because there is only one document related to this situation. Drawing a definitive conclusion on the basis of a document is problematic.
3. In today's Turkish law, the right of preemption is only applicable in the sale of shares of real estates subject to shared ownership. In Uyghur law, preemption takes place on all real estate (both the transfer of shares and the transfer of the real estate as a whole), as well as on the sale of slaves and children. It should be stated with caution that there is no preemption right on movables other than slaves and children.
4. Two points should be mentioned in relation to the exercise of the preemption right under Uyghur law. The first of these is that the price to be paid to the buyer/customer for the exercise of the preemption right is not in cash but in kind. In other words, the owners of the right of preemption exercise this right by giving the customer not the price he paid in the contract of sale, but a commodity that has the characteristics of the commodity he bought (usually double). Secondly, it should be addressed whether any "administrative/legal procedure" is mandatory for the exercise of the preemption right. In other words, can preemption right holders exercise their preemption rights only through certain persons/authority? It should be said that this may vary depending on the contract. While some treaties require compliance with a certain "administrative/legal procedure" for the exercise of this right, some treaties provide that this right can be exercised without the need for such a procedure. This procedure refers to the mediation of the ruling lords.
5. The right of preemption is divided into two categories: statutory and contractual.

In Uyghur law, there is a statutory right of preemption that can be limited by contract.

GİRİŞ

İlk Uygur hukuk vesikasının bulunmasının üzerinden neredeyse bir buçuk asır geçmesine rağmen, bu vesikalar Türkiye’de (özellikle hukuk tarihçilerince) yeterli alakaya mazhar olmamıştır. Nitekim Uygur hukuk vesikalarının bir bütün olarak hukuki tahlilleri yapılmadığı gibi bu vesikalarda karşılaşılan çok önemli hukuki müesseseler üzerine yazılmış monografiler de çok sınırlıdır. Mevcut çalışmaların önemli bir kısmı da hukukçular tarafından yapılmadığı için bünyesinde ciddi bazı hukuki tahlil hataları barındırmaktadır.

Uygur hukuk vesikaları özellikle “özel hukuk” sahasında çok kıymetli malumat barındırmaktadır. Vesikalarının tetkiki esnasında Uygur hukukunda kendine mahsus bir şuf’a (önalım) hakkının mevcudiyetinin tartışılması gerektiği kanaati hasıl olmuş ve vesikalar bu cihetten tetkik edilmiştir. Bu tetkik neticesinde Uygur hukukunda kendine mahsus bir şuf’a hakkı bulunduğu anlaşılmıştır. Yine bu tetkik neticesinde sadece şuf’a hakkının varlığı değil, kimlerin bu hakka sahip olduğu; bu hakkın nasıl ve kimler tarafından kullanıldığı; hangi akitlerin şuf’a hakkının doğumuna elverişli olduğu gibi pek çok husus da ilk kez bu çalışmada ortaya koyulmuştur. Bu çerçevede ilk olarak Uygurlar ve Uygur hukuk vesikaları hakkında muhtasar malumat verilmiştir. Ardından “Şuf’a (Önalım) Hakkı” başlığı altında genel çerçeve çizilmiş ve Uygur hukukunda şuf’a hakkı, “Şuf’a Hakkının Doğumuna Elverişli Akitler”, “Şuf’a Hakkı Sahipleri”, “Şuf’a Hakkının Görünüş Biçimleri”, “Şuf’aya Tâbi Mallar”, “Şuf’a Hakkının Kullanımı”, “Akdi-Kanuni Şuf’a” alt başlıkları altında ele alınmıştır. Makaledeki değerlendirmeler Uygur hukuk vesikalarına istinat etmektedir. Dolayısıyla bu vesikalar aynı zamanda çalışmanın sınırlarını çizmektedir¹.

¹ Vesikalara yapılan atıflarda bunların Türkçe tercümelemleri mukayeseli olarak kullanılmıştır. Vesikaların Türkçe tercümelemlerini yapanlar “Uygurlar ve Uygur Hukuk Vesikaları” başlığı altında zikredilmiştir. Bununla birlikte bu evrakların isimlendirmesinde, tercümelemlerin en yenisi ve en geniş kapsamlısı olan, Berker Keskin tarafından kaleme alınan doktora tezinde kullanılan isimlendirmeler tercih edilmiştir. Söz konusu tez Türk Tarih Kurumu tarafından da kitap olarak neşredilmiştir. Bkz. Berker Keskin, *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*, TTK, 2022.

I. UYGURLAR VE UYGUR HUKUK VESİKALARI²

Uygurlar, Hun Devleti’ne tâbi Türk boylarından olup, Hunlardan sonra Göktürklerin hakimiyeti altında yaşamışlardır³. Göktürklerin yıkılışını (744) takiben kendi devletlerini kurmuşlar ve bu devleti bir asır yaşatmışlardır. Bu dönemde Uygurlar Moğolistan havalisinde ve yarı göçebe şekilde yaşamaktaydılar. Bu sebeple onlara Kuzey Uygurları da denmektedir⁴. Kırgızlar, 840/845 yıllarında Uygurları bu bölgeden çıkarmış ve Uygurlar güney-batıya yani Doğu Türkistan’a yerleşmişlerdir (Güney/Turfan Uygurları). Uygurlar burada da yaklaşık bir asır hüküm sürmüş bunun ardından hakimiyetlerini ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılara kaptırmışlardır⁵. Bununla birlikte Turfan Uygurlarının 1209 yılına kadar bağımsızlıklarını kısmen de olsa sürdürdüğü, ardından Moğol İmparatorluğuna bağlanarak hayatını bir şekilde devam ettirdiği ifade edilmelidir⁶.

Başlangıçta diğer komşu Türk topluluklarının çoğu gibi Göktanrı dinine bağlı olan Uygurlar, 763’ten sonra Maniheizm’i, 1000’li yıllardan itibaren Budizm’i kabul etmişlerdir. İslamiyet de aynı dönemlerde Uygurlar arasında yayılmaya başlamıştır. Hristiyanlık ise Uygurlar arasında yayılmış olmakla birlikte tâbisi en az olan dindir. Bu dinler, Uygurların göçebe hayatı terk ederek yerleşik hayata geçmesinde önemli bir etken olmuştur. Güney/Turfan Uygur

² Bu başlığın yazımında büyük ölçüde Uygur hukukunda bey’bi’l-vefâ (geri alım şartıyla satış) üzerine kaleme aldığımız makaleden istifade edilmiştir. Salih Korkmaz, “Bey’ Bi’l-Vefâ’nın (Geri Alım Şartıyla Satışın) Menşei Üzerine Bir Katkı -Uygur Hukuk Vesikalarında Bey’ Bi’l-Vefâ Tatbikatı-”, *SDÜHFD*, 12(2), 2022, s. 773-797.

³ Hüseyin Namık Orkun, “Türk Hukuk Tarihinin Uygur Vesikaları”, *Türk Hukuku Tarihi -Araştırmalar ve Düşünceler-*, 1935, s.533 vd.; Ahmed Akgündüz, “Uygur Hukuku”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (57), 1988, s.17.; Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygurlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, 2012, s. 242-244.

⁴ Kuzey Uygurlarının kurduğu devletin tebaasında, nüfusun çoğunluğunu dokuz tane Oğuz boyu oluşturmuştur. Bu nedenle Uygurlara “Dokuz-Oğuzlar” ya da bu dokuz tane boyun Uygur boyu ile birleşmesi sebebiyle “On-Uygurlar” da denilmektedir. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınlarından, Ankara, 1977, s. 130 vd.; Faruk Sümer, “Dokuz Oğuzlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9, 1994, s.500-502.; Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları, M.Ö. III-M.S. X. Asır*, TTK, 2013, s. 113-115.; Dokuz Oğuzlar ve bugün Anadolu halkının esasını teşkil eden Oğuzlar farklı kavimlerdir. Bkz. <<https://ekrembugraekinci.com/question/?ID=18999>>, Erişim Tarihi 10 Şubat 2023.

⁵ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1962, s. 348 vd.; Halil Cin/Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, OSAV, 2011, s. 86.

⁶ Ahmet Taşağıl, “Turfan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41, 2012, s. 415.

toplumunu diğer Türk topluluklarından ayıran en önemli özellik de Uygurların hayat tarzındaki bu değişikliktir. Nitekim onlar; göçebe hayatı terk ederek topraklarını genişletme teşebbüsünden ve siyasi-askeri çatışmalardan uzak bir hayat tarzı benimsemişlerdir. Bu sayede diğer Türk topluluklarına nazaran çok daha gelişmiş şehirler ortaya çıkarabilmişler ve komşu ülkelerle çok daha canlı ticari ilişkiler kurabilmişlerdir⁷. Yerleşik hayata geçiş ve beraberinde gelen ticaretin güçlenmesi ile birlikte yazı ve kağıdı da kullanan Uygurlar, güçlü bir medeniyet kurmuşlardır. Nitekim din, hukuk, edebiyat ve felsefe sahalarında bıraktıkları eserlerden bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır.

İslamiyet öncesi Türk hukukuna dair malumat genel olarak Çin kaynakları, İslam kaynakları ve eski Türklerden kalma bazı eserler üzerinden takip edilmektedir. Güney/Turfan Uygurlarının hukuku hakkında ise bu kaynaklardan farklı olarak çok önemli bazı hukuk vesikaları günümüze ulaşmıştır. Bu vesikalar, Uygur hukukuna dair eşsiz malumat ihtiva etmektedir. Bunların hangi tarihte yazılmış oldukları tam olarak bilinmemekle birlikte X-XIV. asırlarda kaleme alındıkları tahmin edilmektedir⁸.

İlk Uygur vesikası, 1890'da Doğu Türkistan havalisinde tesadüfen bulunmuştur. Bu ilgi çekici buluntudan sonra bölgede çok sayıda araştırma gezisi/ kazısı yapılmış ve pek çok vesika ortaya çıkarılmıştır. Keşfedilen vesikalardan bazılarının da hukuk ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. O günden beri yapılan çalışmalar sayesinde bu vesikalar neşredilmiş ve Türkçeye de kazandırılmıştır⁹. Uygur hukuku ile alakalı en önemli malumata bu vesikalar

⁷ Özkan İzgi, "Turfan Uygurlarında Kiralama Vesikaları", *X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrıbasım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.76.

⁸ Reşid Rahmeti Arat, "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl:1, (1), 1964, s.6.; Larry Vernon Clark, *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th Cc.)*, Doktora Tezi, 1975, s.374.; Akgündüz, s.19.

⁹ Bkz. Orkun, age., s.533-548.; Reşid Rahmeti Arat, "Uygurca yazılar arasında", *Türk Tarih Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 2, İstanbul, 1936, s.101-112.; Reşid Rahmeti Arat, "Uygurca Yazılar Arasında-II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (23), 1979, s.17-28.; Reşid Rahmeti Arat, "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl:1, (1), 1964, s.5-51.; Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Seri:3 (A.17), 1987 ; Abdullah Şen, "Uygurische Sprachdenkmäler'den Seçme Uygur Hukuk Belgeleri", *İstanbul Üniversitesi SBE*, Yüksek Lisans Tezi, 2004, Tez No: 14609.; Ayşe Melek Özyetgin, *Eski Türk Vergi Terimleri*, KÖKSAV, 2004.; Ayşe Melek Özyetgin, *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*, Ötüken Neşriyat, 2014.; Berker Keskin, "Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri Ve Söz Varlığı", *İstanbul Üniversitesi SBE*, Doktora Tezi, 2020. Bu çalışma Türk Tarih Kurumu tarafından kitap olarak neşredilmiştir. Berker Keskin, *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu, 2022.

sayesinde ulaşılmaktadır. Sayısı yüzlerle ifade edilebilen bu vesikalarda vergi hukukundan borçlar hukukuna, kişiler hukukundan ceza hukukuna kadar pek çok sahada eşsiz malumat bulunmaktadır¹⁰.

Uygur hukuk vesikaları Uygur Türklerinin yerleşik hayata geçtiği, din değiştirdiği ve Çin ile çok yakın münasebetleri bulunduğu bir devirden kalmaz. Yine vesikalardaki belirli noktalarda Çin bazen de Moğol hukukunun tesiri görülmektedir¹¹. Bu sebeple Uygur hukuk vesikalarına bakarak ulaşılan neticeleri tüm İslamiyet öncesi Türk hukukuna teşmil etmek hatalı bir yaklaşım olacaktır. Fakat bu durum Uygur hukukunun "eski Türk hukukundan" hiçbir iz taşımadığı manasında yorumlanmamalıdır.

Uygur hukuk vesikalarının isimlendirmesinde, Türkçe tercümelerin en yenisi ve en geniş kapsamlısı olan, Berker Keskin tarafından kaleme alınan doktora tezinde kullanılan isimlendirmeler tercih edilmiştir. Şimdiye kadar Uygur hukuk vesikaları üzerine yapılan çalışmalarda vesikaları tercüme eden yabancı yazarların kullandığı kısaltmalar tercih edilmiştir. Bu tercümelerin de farklı zamanlarda, farklı yazarlarca, farklı dillerde yapılması aynı evrakların farklı şekilde isimlendirilmesine sebebiyet vererek karışıklığa sebep olmuştur. Keskin'in çalışması ise şimdiye kadar bulunan tüm vesikaları ihtiva etmektedir. Ayrıca bazı vesikalar ilk kez bu çalışma ile Türkçeye tercüme edilmiştir. Burada kullanılan kısaltmalar, tercüme edilen evrakların hukuki bağlamını kısa ve büyük ölçüde isabetli şekilde ifade etmiştir. Mesela makalede zikredilen "ArSa" kısaltması arazi satış evraklarını, "BaSa" bağ satış evraklarını, "KöSa" köle satış evraklarını, "ArTa" arazi takas (trampa) evraklarını, "ÇoSa" çocuk satış evraklarını ifade etmektedir.

II. ŞUF'A (ÖNALIM) HAKKI

Şuf'a hakkı belirli kişilerin üçüncü bir kişiye satılmış veya satış hükmündeki bir akitle devredilmiş bir malı tek taraflı irade beyanıyla ve

¹⁰ Uygur hukuku hakkında Türkçe literatürün hukuki tahlili için bkz. Salih Korkmaz, "Uygur Hukuk Vesikaları Üzerine Türkçe Literatürün Hukuki Tahlili", *Adalet Dergisi*, (69), 2022, s.249-291.

¹¹ Bkz. İzgi, age., s.27.; Özkan İzgi, "Turfan Uygurları Kültürü Hakkında Bazı Düşünceler", *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi*, 1989.; Nobuo Yamada, "Uygur Satış Mukavelesi Belgelerinin Şekilleri", Çev. Emine Gürsoy Naskali, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 26, 1993, s.195-234.; Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 1995, s.203 vd.; Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, Türk Tarih Kurumu, 1996. Krş. Ferit Ayiter, "Eski Türk Hususi Hukukuna Ait Bazı Notlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11, 1949-1950, s.418 vd.

müşterinin/alıcının ödediği bedel ile cebren alma hakkını ifade eder¹². Bir başka ifade ile şuf'a "üzerinde kurulduğu eşyanın satışı veya ekonomik bakımdan satışa eşdeğer bir işlem ile devri söz konusu olduğunda paydaşlara o eşyanın alıcısı olma yetkisini veren bir hak"¹³ şeklinde tanımlanabilir. Şuf'a hakkı, günümüz hukukunda ve İslam hukukunda gayrimenkuller (veya gayrimenkul hükmündeki mallar) üzerinde cereyan eder. Kimlerin şuf'a hakkına sahip olduğu hususunda da farklı hukuk sistemleri farklı kaideler koymuştur. Nitekim mer'i Türk hukuku sadece paylı mülkiyette "paydaşlara/hissedarlara" böyle bir hak vermiş olmakla birlikte, akdî şuf'a'ya da izin vermiştir.¹⁴ İslam hukukunda ise aynı şekilde "paydaşlar/hissedarlar" şuf'a hakkına sahiptir. Bununla birlikte Hanefi mezhebine göre bitişik komşu ve bazı irtifak hakkı ortakları da şuf'a hakkına sahiptir¹⁵. Buna karşılık İslam hukukunda akdî şuf'a söz konusu değildir¹⁶.

III. UYGUR HUKUKUNDA ŞUF'A HAKKI

Uygur hukuk vesikalarında hemen her akitte üçüncü kişiler lehine bir cezai şart koyulduğu ve özellikle belirli dereceden akrabaların akde itiraz etmemesi, eğer ederlerse sözlerinin geçerli olmayacağı ve bazen de bununla birlikte bir ceza ödeyecekleri müşahede edilmektedir¹⁷. Fakat bazı evraklarda belirli dereceden kimselerin akde itiraz etmemeleri istenmiş, eğer ederler ve satılan/mülkiyeti devredilen malı geri alırlarsa alınan malın dengince (veya iki misli) bir malı alacaklıya vermeleri şart koşulmuştur. Bu durum Uygur

¹² İbrahim Kâfi Dönmez, "Şuf'a", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39, 2010, s.248. Mecelle'nin 950. maddesinde şuf'a "bir malı müşterayı müşteriye her kaçta mal oldu ise ol mikdar ile temellük etmektedir" şeklinde tanımlanmış ve şuf'a'ya dair hükümler m.950-956 ve m.1008-1044 arasında düzenlenmiştir.

¹³ Onur Güneri, "Kanundan Doğan Önalım Hakkı ile Sözleşmeden Doğan Önalım Hakkı ve Bu Kavramların Mukayesesi", *Yeditepe Üniversitesi HFD*, 18, 2021/2, s.1355.; Eren, kanuni şuf'ayı "paylı mülkiyet hükümlerine tabi taşınmazlarda payın üçüncü kişiye satılması halinde, diğer paydaş veya paydaşlara açacakları yenilik doğuran bir dava sonunda hâkimin vereceği kararla o payı öncelikle satın alma yetkisi veren eşyaya bağlı bir hak" şeklinde tarif etmiştir. Fikret Eren, "Türk Medeni Kanunu'na Göre Yasal Önalım Hakkı", *Gazi Üniversitesi HFD*, 12(1-2), 2008, s.106.

¹⁴ TMK, m.732, m.735.

¹⁵ Dönmez, s.248.; Ayrıca bkz. Seval Kılıç, *Osmanlı Komşuluk Hukuku*, Adalet Yayınları, 2022, s.99-118.

¹⁶ Dönmez, s.249.

¹⁷ Bu noktada bugün borçlar hukukunun ana esaslarından olan "nisbîlik ilkesinin" Uygur hukukunda tam manasıyla mevcut olmadığı; belirli durumlarda akde koyulan belirli şartların akdin dışındaki kişileri de etkileyebileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

hukukunda şuf'a hakkının tartışılmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede öncelikle misaller üzerinden mesele izah edilmiş ardından bunun hukuki değerlendirilmesi yapılmıştır.

Uygur hukukunda şuf'a hakkı çerçevesinde tetkik edilmesi gereken çok sayıda vesika vardır. Hatta neredeyse tüm satış ve satış benzeri (mülkiyetin devri neticesini doğudan) akitler bu çerçevede değerlendirilebilir. Burada meseleyi izah edebilmek amacıyla misal kabilinden birkaç evrak tetkik edilmiş, bu hakkın vesikalarda nasıl düzenlendiğinin daha iyi anlaşılabilmesi için de dipnotta birkaç vesika aynen zikredilmiştir.¹⁸ Çünkü bu tatbikatın çok

¹⁸ Mesela, arazi satışına dair "ArSa05" isimli vesika şöyledir: "(1-4) Maymun yılı altıncı ayın yedinci gününde bana, Şabi'ye kullanmak için kuanpu gerekli olup Täsinküü nehri ile sulanabilen (ve) bir şığ ve sekiz küri tohum ekilebilir yerimi Basmıl'a doğru bir şekilde sattım. (4-9) Satış kuanpusu için şöyle sözleştik: Koço pazarında geçerli, iki ucu bağlı, ortası damgalı üç bin beş yüz kuanpuya pamuğuyla birlikte anlaştık. Bu kuanpuyu sözleşme yapılan günde ben Basmıl, tamamıyla verdim. Ben Şabi de hiç eksiksiz tamamıyla sayıp aldım. (9-12) Bu yerin sınırını doğu tarafında Basmıl'ın yeri, güney tarafında Tährim Manastırı'ndaki yer, batı tarafında Taypuküü su kanalı, kuzey tarafında büyük yol ayırır. (12-15) Bu dört sınır içindeki yere bin yıl, on bin güne kadar Basmıl sahip olsun. İsterse kendisi kullansın, istemezse başka kişiye devretsin. (15-17) Ben Şabi'nin, benim oğlum, kızım, ağabeyim, küçük erkek kardeşim, akrabam, yeğenim, dayım (bir şey) sormasın, istemesin. (17-18) (Bir şey) sormayı, istemeyi düşünürlerse sözleri geçerli olmasın. (18-21) Eğer güçlü bey ve maiyetinin gücünü kullanıp geri alayım derlerse bu nehir ile sulanabilen iki parça yer hazırlayıp vererek geri alsınlar. (21-22) Geri alacak kişi zarara girsin. Basmıl zarar görmesin. (22-24) Tanık Yapıg Totok. Tanık Tohu Bağ Totok. Tanık Satgay Yimäk. Tanık Soşsuz Toyın. Ben Bağ Toğrul yazdım. Bu damga ben Şabi'nindir." Keskin, s.378.;

Köle satışına dair "KöSa02" isimli vesika şöyledir: "(1-5) Tavuk yılı dördüncü ayın sekizinci gününde bana Liv Taypu'nun oğlu Kovçü'ye kullanmak için gümüş gerekli olup Pukiñ adlı erkek kölemi saygıdeğer Kişsun'a kırk yedi sıtır gümüş paraya doğru bir şekilde sattım. (5-8) Bu satış bedeli (olan) kırk yedi sıtır gümüşü bu sözleşme hazırlanan günde ben saygıdeğer Kişsun tamamen sayıp verdim. Ben Kovçü de tamamen sayıp aldım. (8-11) Bu Pukiñ adlı köleye saygıdeğer Kişsun sahip olsun. İsterse kendisi kullansın, istemezse başka kişiye devretsin. (11-13) Benim de damadım Samsıba, küçük erkek kardeşim Sısı, evdekiler, her kim olursa olsun itiraz etmesinler. (13-15) Eğer itiraz ederlerse bu kölenin dengince iki köle hazırlayıp vererek geri alsınlar. (15-19) Tanık Kotan Toğrul. Tanık Kız Turmuş. Tanık Maşı. Bu damga, ben Kovçü'nündür. Ben yüz beyi Āsänä, sorup yazdım. Bu köle itiraz ederse biz Silu, damat [...] Bädizçi, Sasıçı, Maşı ile veririz. (20-22) Tavuk yılı dördüncü ayın dokuzuncu gününde ben Kovçü, Pukiñ adlı erkek kölenin satış bedeli (olan) kırk yedi sıtır gümüşü tamamen aldım. (22-23) Tanık Kız Turmuş. Tanık Kotan Toğrul. Bu damga, ben Kovçü'nündür. Ben Āsänä sorup yazdım. (1v) Pukiñ adlı erkek kölenin asıl sözleşmesidir (baş bitig)." Keskin, s.389.;

Bağ satışı konu alan "BaSa03" isimli evrak şöyledir: "(1-3) Sıçan yılı, üçüncü ayın altıncı gününde bana, Ozmış Toğrul'a kullanmak için gümüş gerekli olup kendi bağımı Basa Toğrul'a doğru bir şekilde sattım. (3-5) Satış gümüşü için şöyle sözleştik: Bir yastuk, beş sıtır gümüşe anlaştık. (5-7) Bu bir yastuk, beş sıtır gümüşü sözleşme yapılan günde ben Basa Toğrul tamamen verdim. Ben Ozmış Toğrul da tamamen sayıp aldım. (7-11) Bu bağın sınırını doğu tarafından Basa Toğrul'ın üzümlü bağı ayırır. Güney tarafından büyük yol ayırır.

sayıda misali bulunmakla birlikte hemen hemen tüm evraklar aynı şekilde tertip edilmiştir. Buna göre bir satış yapıldığında; taraflar, satılan mal, satış bedeli vb. tasrih edilmekte ardından karşılıklı olarak borçların ifa edildiği belirtilmektedir. Ardından, satın alan kişinin akde konu mala sahip olduğu, isterse kendisinin kullanıp isterse başkasına devredebileceği, yani mülkiyetin devredildiği ifade edilmektedir. Buraya kadar normal bir satış akdi cereyan etmektedir. Şuf'a hakkı çerçevesinde ele alınması gereken meseleler ise bundan sonra başlamaktadır. Burada farklı düzenlemeler karşımıza çıkmakla birlikte genel itibariyle satışı yapan kişi belirli dereceden akrabalarını sayarak bunların bu satışa itiraz etmemesi, eğer ederlerse sözlerinin geçerli olmaması ancak “*güçlü bey ve maiyetinin gücünü kullanıp geri alayım derlerse*” satılan malın dengince (veya iki mislini) vererek geri alabilecekleri tasrih olunmuştur. Bu muamele ile alacaklının zarara uğratılmaması “*geri alacak kişi zarara girsin, (alacaklı) zarar görmesin*” ifadesi ile belirtmiştir. Mesela bir evrakta “Şabi” arazisini “Basmıl” a satmıştır. Karşılıklı olarak borçlar ifa edilmiş ve mülkiyet Basmıl'a geçmiştir. Ardından “*Ben Şabi'nin, benim oğlum, kızım, ağabeyim, küçük erkek kardeşim, akrabam, yeğenim, dayım (bir şey) sormasın, istemesin. (Bir şey) sormayı, istemeyi düşünürlerse sözleri geçerli olmasın. Eğer güçlü bey ve maiyetinin gücünü kullanıp geri alayım derlerse bu nehir ile sulanabilen iki parça yer hazırlayıp vererek geri alsınlar. Geri alacak kişi zarara girsin. Basmıl zarar görmesin.*”¹⁹ denilerek akrabalarının araziye nasıl geri alabileceği tasrih edilmiştir. Bir başka misalde “Ozmuş Togrıl” sahibi olduğu bağı “Basa Togrıl” a satmıştır. Borçlar karşılıklı olarak ödenmiş ve bağın mülkiyeti devredilmiştir. Ardından satıcı Ozmuş Togrıl'ın “*küçük erkek kardeşinin, ağabeyinin, evladının, akrabalarının, her kim olursa olsun (hiç kimsenin) itiraz*” etmeyeceği tasrih edilmiştir. Fakat “*eğer itiraz etmeyi düşünürlerse bu bağ dengince iki bağı Basa Togrıl'a hazırlayıp vererek geri*” alabileceklerdir²⁰.

Şuf'a hakkının belirli kişilerin üçüncü bir kişiye satılmış veya satış

Kuzey tarafından Bulat Buka'nın su kanalı ayırır. Batı tarafından Kutaçuk'un manastıra ait bağı ayırır. (11-14) Bu dört sınırlı bağ üzerine bin yıl, on bin güne kadar Basa Togrıl sahip olsun. İsterse kendisi kullansın, istemezse başka kişiye devretsın. (14-15) Ben Ozmuş Togrıl'ın, benim küçük erkek kardeşim, ağabeyim, evladım, akrabam, her kim olursa olsun itiraz etmesinler. (15-17) Eğer itiraz etmeyi düşünürlerse bu bağ dengince iki bağı Basa Togrıl'a hazırlayıp vererek geri alsınlar. (17-19) Tanık Burhan Kuli. Tanık Yarp Togrıl. Tanık Vapıso. Bu damga, ben Ozmuş'ındır. Ben Asân Tutuñ, sorup yazdım.” Keskin, s.386.

¹⁹ ArSa05.

²⁰ BaSa03.

hükmündeki bir akitle devredilmiş bir malı tek taraflı irade beyanı ve müşteriye ödenecek bedel ile cebren alma hakkını ifade ettiği yukarıda zikredilmişti. Ele alınan misallerden açıkça anlaşıldığı üzere Uygur hukukunda da belirli kişilerin, satış gibi bir akitle²¹ mülkiyeti devredilmiş malları, malı satan alan kişiye ödeme yaparak cebren alması mümkündür. Bu da Uygur hukukunda kendine mahsus bir şuf'a hakkının mevcudiyetini açıkça göstermektedir.

Misaller tetkik edildiğinde Uygur hukukunda şuf'a hakkının mevcudiyeti görülmekle birlikte bunlar, mer'i Türk hukukundaki “vefâ (geri alım) hakkı” ve İslam hukukundaki “bey'bi'l-vefâ (geri alım şartıyla satış)” cihetinden de tetkik edilmelidir. Vefâ hakkı “*malike sattığı malı belirli koşullar ve bir bedel karşılığında tek taraflı irade beyanı ile geri alabilmesi imkânını bahşeden yenilik doğurucu bir hak*”²² olarak tanımlanmaktadır. Buna göre malı satan kişi belirli şartlar ve bedel karşılığında sattığı malı geri alabilecektir. Vesikalara bakıldığında ise ilk olarak, malı müşteriden geri alma hakkına sahip olan kimse karşı âkid değil onun dışındaki üçüncü kişilerdir. Yine günümüz hukukuna göre bu hak, külli halefiyet yoluyla mirasçılara geçebilir. Vesikalarda da hakkı kullanacak kişilerin “akrabalar” olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Türk hukukunda bu hakkın mirasçılar tarafından kullanılması âkidin ölümüne bağlıdır. Uygur hukukunda ise “akrabalar” bu hakkı âkidin ölümü ile bağlı olmaksızın kullanabilmektedir. Ayrıca “akrabalar” içerisinde zikredilen herkes Uygur hukukuna göre mirasçı da değildir. Yine Uygur hukukunda külli halefiyetin mevcudiyeti ve ne derecede tatbik edildiği de tam olarak bilinmemektedir. Bütün bunların da ötesinde Uygur hukukunda vefâ (geri alım) hakkı olarak tavsif edilmeye daha yakın başka bir vesika mevcuttur ve bu vesika “şuf'a hakkı vesikalarından” tamamen farklıdır. Burada “daha yakın” ifadesinin kullanılmasının sebebi söz konusu vesikanın (İslam hukuk literatüründeki adı ile) “bey'bi'l-vefâ (geri alım şartıyla satış)” akdini ihtiva etmesidir²³.

İslam hukukunda bey'bi'l-vefâ “geri alım şartıyla satış” şeklinde basitçe tarif edilebilir²⁴. Bey'bi'l-vefâ ve vefâ hakkı arasında önemli benzerlikler

²¹ Bu başlık altındaki satış ifadeleri, “satış ve satış benzeri” şeklinde anlaşılmalıdır.

²² Pınar Güzel, “Taşınmaz Üzerinde Geri Alım Hakkı”, *İNÜHFD*, 11, 2020, s.242-259.

²³ Bkz. Korkmaz, “Bey' Bi'l-Vefâ'nın (Geri Alım Şartıyla Satışın) Menşei Üzerine Bir Katkı -Uygur Hukuk Vesikalarında Bey' Bi'l-Vefâ Tatbikatı-”, s.773-797.

²⁴ Mecelle'de bey' bi'l-vefâ “...bir kimse bir malı ahara semeni reddettikde geri vermek üzere şu kadar kuruşa satmakdır...” şeklinde tarif edilmiştir. MAA, m.118.; Bey' bi'l-vefânın

olmasına, bunların temel hedeflerinin aynı olup hüküm itibariyle de aynı neticeye ulaşmalarına rağmen bu iki hukuki münasebet arasında bazı farklılıklar da mevcuttur. Buna göre bey' bi'l-vefâ' müstakil bir akit, geri alım şartı ise satış sözleşmesine eklenen bir şarttır. Yine bey' bi'l-vefâ' her iki tarafın da sona erdirebileceği bir akit iken, geri alım şartıyla satışta sadece mal alan kimse şarta dayanarak malın iadesini talep edebilir²⁵. Bununla birlikte birbirinden çok farklı zamanlarda ve farklı hukuk sistemleri içerisinde tatbik edilen müesseseler arasında tam manasıyla bir benzerlik aramak da makul değildir. Ayrıca bey' bi'l-vefâ ile vefâ hakkının hedefleri ve sonuçlarının birbiri ile aynı olması bu iki müessese arasındaki farklılığı konumuz açısından “önemsiz” bir noktaya indirmektedir. Bu münasebetle misallerde karşılaşılan hak, vefâ hakkı değil şuf'a hakkı olarak tavsif edilmelidir.

Aynı hukuki müesseseler farklı hukuk sistemleri içerisinde farklı şekillerde görünebilir, farklı vazifeler icra edebilir. Nitekim yukarıda ifade edildiği üzere şuf'a hakkı hem İslam hukukunda hem mer'i Türk hukukunda mevcuttur. Fakat meselenin tafsilatında bu hukuk sistemleri hatta aynı hukuk sistemi dahilindeki farklı hukuk ekolleri arasında hüküm farklılıkları mevcuttur ve bu durum çok tabiidir. Uygur hukukunda şuf'a hakkının mevcut bulunduğu açıktır. Bununla birlikte şuf'a hakkı sahipleri, şuf'aya tâbi mallar, şuf'a türleri vb. hususlarda Uygur hukukunun kendine mahsus hükümleri bulunmaktadır. Bu sebeple bunlar ayrı alt başlıklar halinde tetkik edilmiştir.

A. Şuf'a Hakkının Doğumuna Elverişli Akitler

Şuf'a esas itibariyle şuf'aya tâbi bir malın satış akdi ile devredilmesi sonucunda söz konusu olur. Fakat hangi akitlerde şuf'anın cereyan edebileceği farklı hukuk sistemlerine ve hukuk ekollerine (doktrinlere) göre değişiklik arz etmektedir.

Uygur hukuku açısından satış akdinin şuf'a hakkının doğumuna elverişli olduğu açıktır. Bununla birlikte mer'i Türk hukukunda şuf'a cereyan etmeyen

trampa akdi,²⁶ Uygur hukuku için şuf'anın doğumuna elverişli bir akitdir. Bu noktada trampa akdinde şuf'anın nasıl cereyan edeceği ele alınmalıdır. İlk bakışta trampa akdi, iki farklı malın değişimini ihtiva eden yapısı sebebiyle şuf'a hakkının doğumuna elverişli olamayacak gibi görünmektedir. Fakat Uygur hukukundaki şuf'anın kendine mahsus hükümleri sebebiyle trampa akdinde de şuf'a cereyan etmektedir. Şöyle ki: Günümüz hukukunda şuf'a hakkının kullanımı malı satın alan kişiye ödediği bedel tevdi edilmek suretiyle yapılmaktadır. Yani şuf'a hakkı sahiplerinin müşteriye ödediği bedel nakdî bir bedeldir. Zaten trampada nakdî bir bedel söz konusu olmadığı için şuf'a cereyan etmemektedir. Fakat Uygur hukukunda mal ister satış ister trampa akdi ile devredilmiş olsun şuf'a hakkı sahiplerinin müşteriye ödeyeceği bedel nakdî değil aynîdir. Yani şuf'a hakkı sahipleri müşteriye satış akdinde ödediği bedeli değil aldığı malın vasıflarını taşıyan (ekseri iki misli) bir mal vermek suretiyle bu hakkı kullanmaktadır. Dolayısıyla satış akdinde bile müşteriye, ödediği nakdî bedel değil aynı vasıflarda aynî bir bedel ödenmektedir. İşte bu durum Uygur hukukunda trampa akdini de şuf'a hakkının doğumuna elverişli bir akit kılmaktadır. Çünkü satış akdinde olduğu gibi trampa akdinde de müşteriye ödenecek bedel nakdî değil aynîdir. Bir misal üzerinden izah etmek gerekirse iki arazinin değişimi hususunda bir trampa akdi kurulmuştur. Akdin tamamlanıp mülkiyetlerin devredildiği ifade edildikten sonra akrabaların akde itiraz etmemeleri, eğer itiraz edip “geri alayım derlerse” “bu yer dengince iki yer hazırlayıp vererek” geri alabilecekleri ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere şuf'a hakkı sahipleri müşteriye aynî bir ödeme yaparak şuf'a hakkını kullanabilecektir²⁷.

Neticede Uygur hukukunda satış ve trampa akdi (malın şuf'aya tâbi mallardan olması gibi diğer şartların da tahakkuku ile) şuf'a hakkının doğumuna elverişli akitler olarak karşımıza çıkmaktadır.

B. Şuf'a Hakkı Sahipleri

Şuf'a hakkı sahibi, malı satın alan üçüncü kişiye ödeme yapmak suretiyle malı geri alma hakkına sahip olan kişiyi ifade eder. Uygur hukukunda genel itibariyle “akrabalar” şuf'a hakkı sahibi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim evraklarda ağabeyler, küçük erkek kardeşler, evlatlar, oğullar, kızlar, yeğenler,

İslam-Osmanlı hukukundaki görünümü için bkz. Salih Korkmaz, *Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer'iyye (XVII. Asır)*, On İki Levha Yayıncılık, 2020.

²⁵ Osman Kaşıkçı, *Eski Hukukumuzda Bir Hile-i Şer'iyye Örneği: Geri Alım Şartlı Satım (Bey' Bi'l-Vefâ)*, Mimoza Yayınları, ts., s.3 vd.; Ahmet Harun Bilge, “Bey' Bi'l-Vefâ Ve Osmanlı Uygulamasındaki Yeri”, *İÜSBE*, Yüksek Lisans Tezi, 2020, s.51 vd.; 6098 sayılı TBK m.237-238-239.; Selâhattin Sulhi Tekinay, *Taşınmaz Mülkiyetinin Takyitleri*, 2, Filiz Kitabevi, 1988, s. 12.; Güzel, s.242-259.

²⁶ Mer'i Türk hukukunda trampanın şuf'a hakkının doğumuna elverişli olması gerekliliği hakkında bkz. M. Kemal Oğuzman /Özer Seliçi / Saibe Oktay Özdemir, *Eşya Hukuku*, Filiz Kitabevi, 2018, s.538-539.

²⁷ Trampa akdinde hangi tarafın şuf'a hakkına sahip olduğu sorusu gündeme gelir ki bu husus “Şuf'a Hakkı Sahipleri” başlığı altında tetkik edilmiştir.

dayılar vb. sayılmıştır. Fakat bu sayım tahdidi değildir. Nitekim farklı evraklarda farklı kişilerin sayıldığı görülmekle birlikte genel olarak tüm evraklarda “soyum, akrabamız” kaydının düşülmesi ile çerçeve genişletilmiştir. Hatta bazı evraklarda esasında askeri alanda kullanılan “onluğumuz, yüzlüğümüz” ifadeleri kullanılarak akrabaların geneli kastedilmiştir.

Şuf'a hakkı genel olarak gayrimenkul malların müşterek maliklerine tanınan bir haktır. Bununla birlikte Uygur hukuk vesikaları içerisinde böyle bir misale rastlanmamıştır. Sadece bir vesikada bununla alakalı dolaylı malumat verebilecek bir misale rastlanmıştır. Buna göre bir misalde iki kişinin müşterek mülkiyetinde olan bir bağın müşterek maliklerinden birisi sahip olduğu hisseyi üçüncü bir kişiye satmıştır²⁸. Burada diğer vesikalarda da olduğu gibi akrabaların akde itiraz etmemesi kaydı düşülmüştür. Fakat itiraz etmesi muhtemel kişiler arasında diğer malik (hissedar/paydaş) sayılmamıştır²⁹. Buradan yola çıkılarak müşterek malikin şuf'a hakkına sahip olmadığı sonucuna varılabilir. Bununla birlikte vesikada geçen “onluğum, yüzlüğüm” ifadesinin müşterek maliki kapsayıp kapsamadığı da tam olarak bilinmemektedir. Fakat bu ifadenin kullanıldığı diğer tüm vesikalarda bunun akrabaları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Yine Uygur hukukunda akitler tafsilatlı hükümler barındırmaktadır. Pek çok tafsilatın akde dercedildiği bir hukuk sisteminde “müşterek malikin şuf'a hakkı” gibi çok ehemmiyetli bir meselenin dile getirilmemesi de bu hakkın bulunmadığı yönündeki kanaati güçlendirmektedir. Sadece bir vesika üzerinden neticeye varmak doğru olmamakla birlikte eldeki malumata göre müşterek malikin şuf'a hakkının bulunmadığı kayd-ı ihtiyatla söylenebilir.

Şuf'a hakkı sahipleri başlığı altında tetkik edilmesi gereken bir husus da trampa akdinde şuf'a söz konusu olduğunda hangi tarafın “akrabalarının” bu hakka sahip olduğudur. Çünkü satış akdinde bu hakka sahip olanların malı satan kimsenin akrabaları olduğu tartışmasızdır. Fakat trampada her iki taraf da karşıya bir mal devrettiği için hangi tarafın akrabalarının bu hakka sahip olduğu belli değildir. Burada her iki tarafında akrabalarının bu hakka sahip olması ilk akla gelen ihtimaldir. Fakat bu durumda her iki tarafın akrabaları da

²⁸ BaSa01.

²⁹ BaSa06 isimli bir başka vesikada da benzer bir durumla karşılaşılmıştır. Fakat burada hissesini satan kişi kendisine babasından miras kalan yerdeki hissesini satmaktadır. Bu yere babasının tek başına mı malik olduğu, yoksa başka ortaklarla birlikte mi malik bulunduğu anlaşılabilir. Tek başına malik ise şuf'a hakkı sahipleri diğer akrabalar (mirasçılar) olabileceği için buradan ortaklara dair bir malumat edinilememiş dolayısıyla bu evrak metinde ele alınmamıştır.

bu hakkı kullanmak isterse nasıl bir yol izlenmesi gerektiği sorunu çıkmaktadır. Bu noktada tarafların akde hangi tarafın akrabalarının bu hakka sahip olduğu hususunda bir kayıt düşmeleri beklenebilir. Nitekim aşağıda görüleceği üzere Uygur hukukunda akde koyulacak bir şart ile şuf'a hakkının kullanımının yasaklanması mümkündür. Bununla birlikte bu hususta elimizdeki vesikalar ışığında net bir şey söylemek şimdilik mümkün görünmemektedir.

C. Şuf'a Hakkının Görünüş Biçimleri

Uygur hukukunda şuf'a hakkı tatbikatı farklı şekillerde karşımıza çıkmıştır. Bu tatbikatlar ayrı alt başlıklar halinde ele alınmıştır.

1. Kesin Şuf'a Hakkı

Vesikalardaki bazı misallerden şuf'a hakkının mevcudiyeti ve bu hakkın nasıl kullanılacağı açık şekilde anlaşılmaktadır³⁰. Bu sebeple bu misaller için kesin şuf'a hakkı başlığı tercih edilmiştir. Buna göre satış veya satış hükmündeki akit tamamlandıktan sonra akrabaların itiraz etmemeleri gerektiği dercedilmiştir. Bununla birlikte eğer akrabalar satışa itiraz eder ve satılan malı yeni malikten almak isterlerse belirlenen bedeli/malı ödeyerek geri alabileceklerdir. Burada ekseriyetle malın yeni malikine ödenecek bedel, satışı yapılan şeyin iki mislidir³¹. Yani akrabalar satılan malı şuf'a hakkını kullanarak almak istediklerinde müşterinin satın aldığı malın iki katını ona ödeyerek bu hakkı kullanabilecektir. Burada şuf'a hakkının kullanılmasının zorlaştırılması ve alacaklının zarara uğratılmaması amacı mevzubahistir. Nitekim bu durum kayıtlara şu şekilde yansımıştır: “*Bugünden sonra bu yere bin, on bin yıla kadar Basa Togrul (müşteri) sahip olsun. İsterse kendisi kullansın, istemezse başka kişiye devretsın. Biz ikimizin, bizim ağabeyimiz, küçük erkek kardeşimiz, akrabamız, hiçkimse itiraz etmesin, sormasın, istemesin. (Bir şey) sormayı, istemeyi düşünürlerse sözleri geçerli olmasın. Eğer güçlü bey ve maiyetinin gücünü kullanıp geri alayım derslerse bizzat bu su kanalında, bu yer dengince iki yer hazırlayıp vererek geri alsın. Geri alacak kişi zarara girsin. Basa Togrul zarar görmesin.*”³²

Diğer evraklar da benzer hükümler barındırmaktadır. Bazı evraklarda yukarıda rastlanan “güçlü bey ve maiyetinin gücünü kullanıp geri alayım

³⁰ ArSa02, 05, 09, 10, 11, 13, 15, BaSa03, KöSa02, 05, 06, 10, ArTa01.

³¹ ArSa02, 05, 09, 10, 11, 15, BaSa03, KöSa06, 10.

³² ArSa09.

derslerse” kaydı yoktur³³ ki bu husus “Şuf'a Hakkının Kullanımı” başlığı altında ayrıca tetkik edilmiştir. Yine bazı evraklarda akrabaların itiraz etmesi durumunda sözlerinin geçerli olmaması kaydı da bulunmamaktadır³⁴. Bir evrakta da şuf'a hakkının kullanılması için ödenecek bedel, satış bedelinin iki misli değil dengidir³⁵. Bu durum “(akrabalarım) *geri almayı düşünürlerse Kutlug Taş'a* (müşteri) *bizzat bu su kanalında bizzat bu yer dengince yer hazırlayıp vererek geri alsınlar*” şeklinde ifade edilmiştir.

2. Şuf'a Hakkının Mevcudiyetinin Şüpheli Olduğu Durumlar

Vesikalarda karşılaşılan bazı misallerde şuf'a hakkı ile alakalı düzenleme ile ne kastedildiği ve nasıl bir hüküm öngörüldüğü tam olarak anlaşılammıştır³⁶. Bu vesikalardaki düzenleme şu şekildedir: satış veya satış hükmündeki akit tamamlandıktan sonra akrabaların itiraz etmemeleri gerektiği dercedilmiştir. Bununla birlikte eğer akrabalar satışa itiraz eder ve satılan malı yeni malikten almak isterlerse belirlenen malı³⁷ ona ödeyecek bununla birlikte “sözleri geçerli olmayacaktır”. Bu vesikaların farklı bir başlık altında ele alınmasını gerektiren nokta da tam olarak burasıdır. Çünkü vesikalardaki ifadelerden şuf'a hakkı sahiplerinin iki misli bedel vererek malı alabilecekleri mi; yoksa iki misli bedel ödeyip buna rağmen malı da alamayacakları mı kastedilmiştir?

İlk bakışta vesikalardaki ifadelerden itiraz eden kişilerin bedelin iki mislini ödeyip malı da alamayacakları anlaşılmaktadır. Bu durumda bu ifadeler üçüncü kişilerin akde itirazını engelleyici birer cezai şart (üçüncü kişi aleyhine cezai şart?)³⁸ hükmündedir ve aslında “Şuf'a Hakkının Kullanımının Yasaklanması” başlığı altına tetkik edilmelidir. Fakat bu evraklardan bazılarında kullanılan birtakım ifadelerden itiraz edenlerin iki misli bedeli ödeyerek şuf'a hakkını kullanabilecekleri manası da çıkmaktadır. Nitekim bir evrakta “*sözleri geçerli olmasın*” dendiikten sonra “*Geri alacak kişi zarara girsin, Kök Buka (müşteri) zarar görmesin*” kaydı düşülmüştür. Yine “*sözleri geçerli olmasın*” kaydı tek başına malın geri alınamayacağı anlamı taşımamaktadır. Çünkü

³³ Bkz. KöSa02, 05, ArTa01.

³⁴ KöSa06, 10.

³⁵ ArSa13.

³⁶ Arsa04, 17, Basa01, 04, KöSa01, 04, 08, ÇoSa02.

³⁷ Bu bedel ekseriyetle satış yapılan şeyin iki mislidir.

³⁸ Günümüz borçlar hukukunun ana esaslarından birini teşkil eden “nisbîlik ilkesinin” Uygur hukukunda tamamen mevcut bulunmadığı yukarıda ifade edilmişti.

şuf'a hakkının mevcudiyetinin kesin olduğu evraklarda bile bu ifade yer almakta, buna rağmen itiraz ederlerse belirlenen bedeli ödeyerek mala sahip olacakları ifade edilmektedir. Ayrıca şuf'a hakkının engellendiği durumlarda üçüncü kişilere (ekseriyetle beylere, hükümdara vb.) ödenecek cezalardan bahsedilmektedir. Burada ise bedel/ceza müşteriye verilecektir. Yine şuf'a hakkının engellendiği durumlarda, belirlenen cezalar satılan malın bedelinden bağımsız olarak belirlenmektedir. Burada ise belirlenen bedel aslında “şuf'a bedeli kadar” bir miktardır.

Meseleyi vuzuha kavuşturmak maksadıyla burada zikredilen tüm evraklar mukayeseli olarak tetkik edildiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Beş evrakta³⁹ akrabaların itiraz etmemesi ederlerse sözlerinin geçerli olmaması ve müşteriye iki misli ödeme yapmaları kaydı varken, bir evrakta⁴⁰ aynı kayıt ile birlikte “*geri alacak kişi...*” ifadesi vardır. İki evrakta ise bununla alakalı hiç ipucu yoktur⁴¹. Dolayısıyla burada bir misalde şuf'a hakkının mevcut bulunduğu söylenebilir. Beş evrak için ise şuf'a hakkının kullanımının yasaklandığı, karşı tarafı buna zorlamayı düşünenler için ise bir cezai şart öngörüldüğü söylenebileceği gibi, “sözleri geçerli olmasın” ifadesi ile “bedeli ödemedi sözleri geçerli olmasın” manasının kastedildiği de söylenebilir. Burada ikinci ihtimalin mümkün olmasının en önemli iki göstergesi; bu evrakların düzenlenişinin şuf'a hakkını yasakladığı açıkça anlaşılan evraklardan farklı olması ve aynı ifadeleri kullanan bir evrakta akrabaların malı alabileceğinin anlaşılmasıdır. Yine de bu hususta net bir şey söylemek şimdilik mümkün görünmemektedir.

3. Şuf'a Hakkının Kullanımının Yasaklanması

Vesikalardaki bazı misallerden şuf'a hakkının kullanımının yasaklandığı; hatta bunu kullanmak isteyenler için cezalar öngörüldüğü anlaşılmaktadır⁴². Buna göre akit tamamlandıktan sonra akrabaların akde itiraz etmemeleri, itiraz ederlerse sözlerinin geçerli olmaması, (bazı evraklarda) eğer beyin ve maiyetinin vb. gücünü kullanıp itiraz ederlerse çeşitli cezalar ödemeleri ve sözlerinin geçerli olmaması tasrih edilmiştir. Bu evrakların birisi çocuk satışına dairdir⁴³. Buna göre bir kişi on üç yaşındaki erkek çocuğunu bir başkasına

³⁹ BaSa01, 04, KöSa01, 08, ÇoSa02.

⁴⁰ Arsa04.

⁴¹ Arsa17, KöSa04. KöSa04 isimli evraktaki belirsizlik metin eksikliği kaynaklıdır.

⁴² BaSa06, ArSa16, ÇoSa01, B.SizSa06.

⁴³ Uygur hukukunda “çocuk satışı” bir köleleştirme usulü olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygur

satmıştır. Şuf'a hakkını kullanmak isteyenler için de akde engelleyici hükümler koyulmuştur. Buna göre her kim itiraz ederse ceza olarak “*yüce majestelerine beyaz yastuk*,⁴⁴ *beylere eyere yaraşır at*” verecek ve itiraz edenlerin “*sözleri geçerli olmayacaktır.*” Şuf'a hakkının yasaklandığı diğer evraklarda da durum benzer şekilde cereyan etmektedir. Diğer evrakların bundan tek farkı diğer evraklarda beylerin vb. gücünü kullanarak itiraz ederlerse bile sonucun değişmeyeceği kaydı vardır. Buna göre mesela bir bağ satışı söz konusudur ve şuf'a hakkının kullanımı yasaklanmıştır. Eğer akrabalar “*güçlü bey ve maiyetinin, yabancı ve elçinin gücünü kullanıp itiraz ederlerse yüce majestelerine bir altın yastuk, hazineye bir gümüş yastuk, beylere eyere yaraşır birer at ceza (olarak)*” vereceklerdir ve “*sözleri de geçerli olmayacaktır.*”⁴⁵

Bir başka vesikada da şuf'a hakkının kullanımı yasaklanmış bununla birlikte, itiraz edecekler için herhangi bir “ceza” öngörülmemiştir⁴⁶.

4. Mahiyeti Tam Tespit Edilemeyen Şuf'a Tatbikatları

İkisi arsa satışını, birisi ev satışını konu alan üç vesikada metin eksikliği, okunamama vb. sebeplerle bir şuf'a hakkı meselesi olduğu anlaşılması fakat düzenlemenin nasıl yapıldığı anlaşılammıştır. Bu vesikalar dipnotta gösterilmiştir⁴⁷. Yine arazi trampasını ihtiva eden bir vesikada, akrabaların akde itiraz etmemesi istenmiş fakat ederlerse ne olacağına dair bir malumat verilmemiştir. Akde itiraz edilmemesi kaydı yukarıda ele alınan üç başlığın da ortak özelliği olduğu için bu vesika bunlardan hiçbirine dahil edilememiş, dolayısıyla burada zikredilmiştir⁴⁸.

D. Şuf'aya Tâbi Mallar

Kanuni şuf'a hakkı, mer'i Türk hukukunda sadece paylı mülkiyete tâbi gayrimenkullerin pay satışında gündeme gelmektedir⁴⁹. Dolayısıyla menkul

satışında, paylı mülkiyete tâbi olmayan bir gayrimenkulün satışında veya hisseli bir gayrimenkulün bütün olarak satışında şuf'a söz konusu olmaz. İslam hukukunda da benzer şekilde kural olarak gayrimenkullerin satışında şuf'a söz konusu olur.⁵⁰ Uygur hukuku şuf'aya tâbi mallar cihetinden mer'i Türk hukukundan ve İslam hukukundan ayrılmaktadır. Çünkü Uygur hukukunda sadece gayrimenkuller değil bazı menkul mal satışlarında da şuf'a cereyan etmektedir. Yine gayrimenkulde şuf'anın cereyan etmesi için hisse satışı şart değildir. Satılan gayrimenkul hisseli olsun olmasın tüm gayrimenkul ve gayrimenkul hissesi satışları (ve satış hükmündeki diğer aktler) şuf'a hakkının doğumuna elverişlidir.

Uygur hukukunda gayrimenkuller üzerinde şuf'anın nasıl cereyan ettiği ile alakalı yukarıda çok sayıda misal zikredilip tetkik edilmiştir. Tekrara düşmemek maksadıyla bunlar burada bir kez daha ele alınmamıştır.

Menkuller açısından ise meseleyi ikiye ayırarak incelemek gerekmektedir. Vesikalarda karşılaşılan bazı misallerde bir takım menkul mallarda da şuf'a hakkının mevcut olduğu görülmüştür. Fakat bu misallere sadece köle ve çocuk satışı evraklarında rastlanılmıştır. Bu misallerden bazıları kesin şuf'a hakkını gösterirken,⁵¹ bazıları şuf'a hakkının yasaklanmasına⁵² bazıları da hakkın varlığının veya yasaklanmasının tam olarak anlaşılmadığı şüpheli durumlara dairdir⁵³. Fakat her halükârda bunlar üzerinde şuf'a cereyan edebildiği anlaşılmaktadır. Çünkü sadece şuf'a hakkının kullanımının yasaklandığı misal bile böyle bir hakkın varlığını ispatlamaya kafidir. Nitekim mevcut olmayan bir hakkın kullanılmasına engel olmak için akde şart koymaya gerek yoktur. Dolayısıyla ilk olarak çocuk ve köle satışlarının şuf'a hakkının doğumuna elverişli olduğu söylenebilir. Bu noktada değerlendirilmesi gereken ikinci mesele çocuk ve köle satışı dışındaki menkul satışlarında şuf'anın cereyan edip etmediğidir. Öncelikle köle ve çocuk satışının, mahiyet ve mana itibarıyla herhangi bir menkul mal satışı gibi değerlendirilemeyeceği açıktır. Dolayısıyla buradan kıyas yoluyla şuf'anın tüm menkul mallar için geçerli olabileceği sonucuna ulaşmak mümkün değildir. Uygur hukuk vesikalarında köle ve çocuk haricinde menkul satışını konu alan dört vesika vardır⁵⁴. Bunlardan

hukuk vesikaları içerisinde iki vesikada çocuk satışına tesadüf edilmiştir. Buna göre baba, çocuğunu belirli bir bedel karşılığında üçüncü bir kimseye satmakta ve bu satışla birlikte çocuk köle statüsüne geçmektedir. Salih Korkmaz, “Uygur Hukukunda Birbirine Karıştırılan Üç Müessese “Evlatlık, Evlat Rehni ve Çocuk Satışı”, 9. Asos Uluslararası Hukuk Sempozyumu Özet Kitapçığı, 2023, s.366-367, <https://kongre.akademikiletisim.com/files/asos2023/asoshukuk9_ozet_kitapci.pdf>, Erişim Tarihi 12 Haziran 2023.

⁴⁴ “Yastuk” Uygurlarda kullanılan bir para birimidir.

⁴⁵ BaSa06.

⁴⁶ ArTa03.

⁴⁷ Arsa03, 12, EvSa01.

⁴⁸ ArTa02.

⁴⁹ Akdi şuf'a için bkz. “F. AKDİ-KANUNİ ŞUF'A” başlığı.

⁵⁰ Dönmez, age, s.249.

⁵¹ KöSa06, 10.

⁵² ÇoSa01.

⁵³ KöSa01, 04, 08, ÇoSa02.

⁵⁴ Borç09, 17, 22, 24.

hiçbirisinde şuf'a'ya dair bir hüküm yoktur. Bunlarla birlikte hayatın tabii seyri göz önüne alındığında şuf'anın tüm menkul mallarda cereyan etmesi makul de görünmemektedir.

Netice itibariyle Uygur hukukunda şuf'a, tüm gayrimenkuller (gerek hisse devri, gerek gayrimenkulün bir bütün olarak devri), köle ve çocuk satışları üzerinde cereyan etmektedir. Köle ve çocuk dışındaki diğer menkuller üzerinde ise şuf'anın cereyan etmediği de kayd-ı ihtiyatla ifade edilmelidir.

E. Şuf'a Hakkının Kullanımı

Uygur hukukunda şuf'a hakkı sahiplerinin bu hakkı nasıl kullanabileceği ile alakalı birkaç meselenin ele alınması gerekmektedir. Burada ilk olarak ifade edilmesi gereken husus (yukarıda da ele alındığı üzere) şuf'a hakkının kullanılması için alıcıya/müşteriye ödenmesi gereken bedelin nakdî değil aynî olmasıdır. Yani şuf'a hakkı sahipleri müşteriye satış akdinde ödediği bedeli değil, aldığı malın vasıflarını taşıyan (ekseriyetle iki misli) bir mal vermek suretiyle bu hakkı kullanmaktadır. Mesela bir arazi satışı söz konusu olduğunda şuf'a hakkı sahipleri alıcıya ödediği bedeli değil, o arazinin “dengince” bir arazi vererek bu hakkı kullanabilir. Burada dengince ifadesi ile arazinin yeri, sulama imkanları vb. cihetinden eşdeğeri kastedilmiştir. Yani dengince ifadesi arazinin “niteliğine” dairdir. Ayrıca şuf'a hakkının söz konusu olduğu durumların kahir ekseriyetinde satılan arazinin nitelik olarak dengini (mislini) vermek yeterli olmamakta bu nitelikteki “iki arazi” vermek gerekmektedir. Yani şuf'a hakkı sahipleri bu hakkı kullanmak için satılan mal ile aynı nitelikte iki kat ödeme yapmak durumundadır. Bu vesikalarda “*bu yer dengince iki yer hazırlayıp vererek*”, “*bu kölenin dengince iki köle hazırlayıp vererek*” vb. şeklinde ifade edilmiştir. Bu durum aslında Uygur hukukunda şuf'a hakkının akdin bozulmasını engellemek maksadına matuf bir cezai şart⁵⁵ ile birlikte düşünüldüğünü göstermektedir. Fakat şuf'a hakkının kullanılması için iki mislinin verilmesi bir zorunluluk değildir. Nitekim bazı vesikalardan satılan şeyin “mislinin” verilerek bu hakkın kullanılabilmesi anlaşılmaktadır⁵⁶.

⁵⁵ Uygur hukuk vesikalarında cezai şart tatbikatına sık rastlanmaktadır. Buna göre hemen her akitte akdin karşı tarafı veya üçüncü kişi/ler lehine bir cezai şart koyulduğu müşahede edilmiştir. Bu cezai şartlar genel itibariyle akde itiraz edilmesi/akitten dönülmesi ve akdin gereklerine/mükellefiyetlerine aykırı davranılması halinde gündeme gelecektir. Uygur hukukunda cezai şart ekseriyetle üçüncü kişiler lehine koyulmuştur. Bununla birlikte ceza bedelinin akdin karşı tarafına yapılacağı misaller de mevcuttur.

⁵⁶ Mesela bkz. ArSa13.

Uygur hukukunda şuf'a hakkının kullanılması ile alakalı tetkik edilmesi gereken bir başka mesele de “maiyyet” meselesidir. Vesikalarda şuf'a hakkının kullanılması ile alakalı ifadelerde sıklıkla belirli dereceden akrabalar sayılmış ve bunların bu satışa itiraz etmemesi istenmiştir. Bununla birlikte bu kişiler mesela “*güçlü bey ve maiyetinin gücünü kullanıp geri alayım derlerse*” satılan malın dengince (veya iki mislini) vererek geri alabilecekleri ve bu hak kullanılırken alacaklının zarara uğratılmaması hususu vurgulanmıştır. Dolayısıyla burada tetkik edilmesi gereken en ehemmiyetli mesele, şuf'a hakkının kullanılabilmesi için “idari/hukuki bir prosedürün” takip edilmesinin zorunlu olup olmadığıdır. Yani şuf'a hakkı sahipleri bu hakkını ancak belirli kişiler/makamlar marifetiyle mi kullanabilmektedir? Belirli vesikalardan akrabaların bu haklarını belirli kişiler marifetiyle kullanabileceği ifade edilmiştir. Nitekim akrabalar akde itiraz edip malı geri almak isterlerse bu itirazları geçerli olmayacak, bununla birlikte belirli kişilerin gücünü kullanıp bunu yaparlarsa akitte belirlenen bedeli karşı tarafa ödeyip malı geri alabileceklerdir. Bu çerçevede vesikalarda ismi zikredilen kişiler/ünvanlar şunlardır: “*güçlü bey ve maiyeti*”⁵⁷, “*güçlü bey veya beyler*”⁵⁸, “*şaman*”⁵⁹, “*elçi*”⁶⁰, “*yabancı ve elçi*”⁶¹. Özellikle “*güçlü bey ve maiyeti*”, maiyyet kaydı bulunan tüm vesikalarda zikredilmiş, diğerleri ancak bu kayıtlarla beraber zikredilmiştir. Vesikalarda güçlü bey ve maiyetinin gücünün nasıl kullanılacağı ile alakalı herhangi bir malumat ise bulunmamaktadır.

Bazı evraklardan ise şuf'a hakkının kullanılabilmesi için bu şekilde bir prosedürün takibine gerek olmadığı anlaşılmaktadır⁶². Nitekim bu evraklarda akrabalar sayılmış ve akde itiraz etmemeleri istenmiştir. Buna rağmen itiraz ederlerse satılan şeyin mislini/iki mislini ödemek kaydıyla satılan malı geri alabilecekleri kayıt altına alınmıştır. Mesela bir bağ satışında bu husus “*...akrabam, her kim olursa olsun itiraz etmesinler. Eğer itiraz etmeyi düşünürlerse bu bağ dengince iki bağı Basa Togrıl'a hazırlayıp vererek geri alsınlar*”⁶³ şeklinde ifade edilmiştir.

⁵⁷ Maiyyet kaydı bulunan tüm vesikalarda “güçlü bey ve maiyeti” sayıldığı için bu vesikaların isimleri ayrıca zikredilmemiştir.

⁵⁸ B.SizSa06.

⁵⁹ ArSa13, EvSa01.

⁶⁰ BaSa01, 04, KöSa01, 08.

⁶¹ KöSa10, BaSa06.

⁶² Mesela bkz. BaSa03, KöSa02, 05, ArTa01.

⁶³ BaSa03.

Netice itibariyle şuf'a hakkının kullanımında takip edilmesi gereken prosedürün, akde göre değişebileceği söylenebilir. Bazı vesikalardan, bu hakkın kullanımı için belirli bir “idari/hukuki prosedür” takip edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır⁶⁴. Nitekim bu vesikalardan şuf'a hakkını kullanmak isteyenlerin, belirli kişilerin (özellikle bey/ler) “aracılığı” ile bu hakkı kullanabilecekleri anlaşılmaktadır. Bu prosedürün nasıl işlediğine dair ise elimizde herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Bazı evraklarda ise bu hakkın kullanımı için herhangi bir kişi/kuruma müracaat gerekmemektedir. Burada şuf'a hakkı sahipleri ödemeleri gereken bedeli ifa etmek suretiyle satılan malı geri alma hakkına sahip olmaktadırlar. Dolayısıyla burada, akde koyulan şarta göre değişebilen usullerden söz etmek mümkün görünmektedir.

F. Akdi-Kanuni Şuf'a

Mer'i Türk hukukunda şuf'a, kanundan doğabileceği gibi akitten de doğabilir. Kanundan doğan şuf'a hakkı kanun gereği kendiliğinden ortaya çıkar ve herkese karşı ileri sürülebilir. Akdi şuf'a ise bu hakkın bir akitle belirli kimselere verilmesini ifade eder. Akit ile tanınan şuf'a hakkının üçüncü kişilere karşı ileri sürülebilmesi ise bu hakkın tapuya şerh edilmesi ile mümkündür⁶⁵.

Uygur hukukundaki şuf'a hakkı bu çerçevede değerlendirildiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Şuf'anın cereyan edebileceği hemen hemen tüm akitlerde bu hakkın nasıl kullanılacağı ile alakalı hüküm koyulmuştur. Şuf'a hakkı sahiplerinin kimler olduğu, bu kişilerin bu hakkı nasıl kullanabilecekleri vb. hususlar akitte tanzim edilmiştir. Bu, ilk bakışta Uygur hukukunda akdi şuf'anın câri olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Bununla birlikte tüm akitlerde şuf'a hakkına sahip olanlar aynı kişi/gruplardır. Ayrıca ayrıntısı yukarıda ele alındığı üzere bazı evraklarda bu kişilerin şuf'a hakkını kullanması yasaklanmıştır. Eğer Uygur hukukunda sadece akdi şuf'a olsaydı böyle bir yasağa gerek görülmezdi. Zira olmayan bir hakkın kullanımının engellenmesi için başkaca bir muamele yapmaya gerek yoktur. Yine Uygur hukuk vesikalarının bütünü tetkik edildiğinde pek çok meselede “töre ve yasaya” atıf yapıldığı görülecektir. Bu atıflar bazen akitlerdeki boşlukları tamamlayan tamamlayıcı hukuk kuralları bazen de doğrudan düzenleme yapan/sınır koyan emredici hukuk kuralları cümlesindedir. Şuf'a hakkının

⁶⁴ Mer'i Türk hukukunda şuf'a hakkının alıcıya karşı dava açılmak suretiyle kullanılması gerekmektedir. TMK, m.734.

⁶⁵ TMK, m.1009.

kullanımının yasaklandığı evraklarda, bu hakkın kaynağına dair açık bir ifade bulunmasa da bunun kaynağının “töre ve yasa” olması beklenir. Çünkü bir hakkın kaynağının zikrine gerek görülmeksizin sınırlanmasına dair hükümler koymak bile o hakkın kural olarak bilinişliğine ve mevcudiyetine delil teşkil eder. Dolayısıyla Uygur hukukunda belirli grupların kanuni olarak şuf'a hakkına sahip olduğu, fakat bu hakkın hangi şartlarda nasıl kullanılacağı veya kullanılmayacağına akitle belirlenebildiği/sınırlanabildiği söylenebilir. Neticede Uygur hukukunda akitle sınırlanabilen kanuni bir şuf'a hakkı mevzu bahisdir⁶⁶.

SONUÇ

Çalışmada Uygur hukukunda şuf'a (önalım) hakkına dair eldeki vesikalar tetkik edilmiştir. Bu tetkik neticesinde, belirli kişilerin üçüncü bir kişiye satılmış veya satış hükmündeki bir akitle devredilmiş bir malı tek taraflı irade beyanıyla ve müşterinin/alıcının ödediği bedel ile cebren alma hakkını ifade eden şuf'a (önalım) hakkının Uygur hukukunda da mevcut bulunduğu ilk defa bu çalışma ile ortaya koyulmuştur. Vesikalardan sadece bu hakkın mevcudiyeti değil diğer pek çok tafsilat da takip edilebilmektedir. Bunlar da maddeler halinde zikredilmiştir.

1. Uygur hukukunda şuf'a hakkı satış ve trampa akitlerinde gündeme gelmektedir. Satış akdinde şuf'a hakkının kullanımı günümüz hukukundan farklılık göstermemekle birlikte mer'i Türk hukukunda şuf'a cereyan etmeyen trampa akdi, Uygur hukuku için şuf'a hakkının doğumuna elverişli bir akitir.

2. Kimlerin şuf'a hakkına sahip oldukları hususunda ise ilk zikri gerekli grup “akrabalardır”. Burada “akrabalar” ile geniş bir çerçeve çizildiği de ifade edilmelidir. Günümüz hukukunda kanunî şuf'a hakkına sahip olan müşterek malikin (paydaş/hissedar) ise Uygur hukukunda bu hakka sahip olmadığı kayd-ı ihtiyatla söylenmelidir. Burada düşülen ihtirazi kayıt, bununla alakalı sadece bir vesikaya rastlanması ve sadece bir vesika üzerinden kesin bir neticeye ulaşmanın mahzurdan hâli olmaması sebebiyledir.

3. Şuf'a günümüz hukukunda sadece paylı mülkiyete tâbi gayrimenkullerin pay satışında gündeme gelmektedir. Uygur hukukunda ise şuf'a, tüm gayrimenkuller (gerek hisse devri, gerek gayrimenkulün bir bütün olarak devri), köle ve çocuk satışları üzerinde cereyan etmektedir. Köle ve

⁶⁶ Günümüz borçlar hukukunun ana esaslarından birini teşkil eden “nisbilik ilkesinin” Uygur hukukunda tamamen mevcut bulunmadığı yukarıda ifade edilmiştir.

çocuk dışındaki diğer menkuller üzerinde ise şuf'a cereyan etmediği kayd-ı ihtiyatla ifade edilmelidir.

4. Uygur hukukunda şuf'a hakkının kullanılması ile alakalı olarak iki noktaya temas edilmelidir. Bunlardan ilki şuf'a hakkının kullanılması için alıcıya/müşteriye ödenmesi gereken bedelin nakdî değil aynî olmasıdır. Yani şuf'a hakkı sahipleri müşteriye satış akdinde ödediği bedeli değil, aldığı malın vasıflarını taşıyan (ekseriyetle iki misli) bir mal vermek suretiyle bu hakkı kullanmaktadır. İkinci olarak ise “maiyyet” meselesine temas edilmelidir ki bu, şuf'a hakkının kullanılması için herhangi bir “idari/hukuki prosedür” takibinin zorunlu olup olmadığı; bir başka ifadeyle şuf'a hakkı sahiplerinin bu hakkını ancak belirli kişiler/makamlar marifetiyle mi kullanabildiği sorusudur. Burada da bu durumun akde bağlı olarak değişebildiği söylenmelidir. Bazı akitlerden bu hakkın kullanımı için belirli bir “idari/hukuki prosedüre” uymak gerektiği anlaşılırken; bazı akitlerde böyle bir prosedüre ihtiyaç olmaksızın bu hakkın kullanılabilceği anlaşılmaktadır.

5. Uygur hukukundaki şuf'a hakkının akdî mi kanunî mi olduğu hususunda ise akitle sınırlanabilen kanuni bir şuf'a hakkının mevzubahis olduğu ifade edilmelidir.

Şuf'a hakkına dair ulaşılan neticeler dışında, makalede şuf'anın pek çok ciheti eldeki veriler/vesikalar ışığında bir değerlendirme yapma zarureti sebebiyle tartışıl(a)mamıştır. Mesela trampa akdinde, akdin her iki tarafının akrabaları da şuf'a hakkına sahip miydi?; bu hak sözleşme ile sadece bir tarafa verilebiliyor muydu?; şuf'a hakkı kullanıldığında müşteriye ödenecek aynî bedelin akit konusu ile aynı vasıflara sahip olduğu hususunda bir ihtilaf vaki olursa mesele nasıl çözülmüyordu? vb. pek çok soruya şimdilik verilecek net bir cevap yoktur. Nitekim burada yazılanlar elimizdeki vesikalara dayanarak yazılmıştır ve burada bu soruların cevaplarına dair bir malumat yoktur. Burada sadece diğer tüm hukuk vesikaları, eski Türk ve Uygur hukuku malumatı ve yine şuf'a hakkının akit ile yasaklanabilmesi de göz önüne alınarak, bu hakkın taraflardan her ikisine veya sadece birine verilebileceği söylenebilir. Yine akit konusu şey ile müşteriye ödenecek şeyin vasıfları hakkında bir ihtilaf olursa bunun yetkili mercilerce tetkik edilerek hızlı şekilde neticeye bağlanabileceği söylenebilir. Nitekim hukuki münasebetlerin karışık olmadığı, dava prosedürlerinin fazla olmadığı, tarımın insanların asli meşgalelerinden birisi olduğu, görece küçük bir toplumda iki arazinin nitelik itibarıyla birbirine denk olup olmadığı meselesi bir ehl-i vukuf (bilirkişi) tarafından kolaylıkla çok kısa süre içerisinde halledilebilecek bir meseledir. Hatta tarımın asli meşgale

olması sebebiyle böyle bir ihtilaf için orada yaşayan hemen herkes ehl-i vukuf sayılabilir. Bu açıklama üzerine de Uygur hukukunda ehl-i vukuf, keşif vb. müesseselerinin tartışılması gerekir ki, bunu yapmak bazı işaretlerden yola çıkarak spekülasyon yapmaktan da ötedir. Dolayısıyla son kertede ifade edilenler, Uygur hukuk vesikalarının tamamı ve genel hukuk yapısı göz önüne alınarak yapılmış spekülasyonlar kabilinden değerlendirilmelidir. İleride ortaya çıkması muhtemel yeni vesikalar bu karanlık noktalara ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed A, “Uygur Hukuku”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (57), 1988, s.17-31.
- Arat R R, “Uygurca yazılar arasında”, *Türk Tarih Arkeolojiya ve Etnografya Dergisi*, 2, 1936, s.101-112.
- Arat R R, “Uygurca Yazılar Arasında-II”, *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, (23), 1979, s.17-28.
- Arat R R, “Eski Türk Hukuk Vesikaları”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, (1), 1964, s. 5-51.
- Ayiter F, “Eski Türk Hususi Hukukuna Ait Bazı Notlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11, 1949-1950, s.417-436.
- Bilge A H, “Bey’ Bi’l-Vefa Ve Osmanlı Uygulamasındaki Yeri”, *İÜSBE*, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Cin H/Akgündüz A, *Türk Hukuk Tarihi*, OSAV, 2011.
- Clark L V, *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th Cc.)*, Doktora Tezi, 1975.
- Çandarlıoğlu G, “Uygurlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, 2012, s.242-244.
- Dönmez İ K, “Şuf’a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39, 2010, s.248- 252.
- Eberhard W, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Eberhard W, *Çin’in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, Türk Tarih Kurumu, 1996.
- EkinciEB, “Sual-Cevap”, <https://ekrembugraekinci.com/question/?ID=18999>, Erişim Tarihi 10 Şubat 2023.
- Eren F, “Türk Medeni Kanununa Göre Yasal Önalım Hakkı”, *Gazi Üniversitesi HFD*, 12(1-2), 2008, s.103-126.
- Güneri O, “Kanundan Doğan Önalım Hakkı ile Sözleşmeden Doğan Önalım Hakkı ve Bu Kavramların Mukayesesi”, *Yeditepe Üniversitesi HFD*, 18, 2021, s.1353-1379.

- Güzel P, “Taşınmaz Üzerinde Geri Alım Hakkı”, *İNÜHFD*, 11, 2020, s. 242-259.
- İzgi Ö, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Seri:3, (A.17), 1987.
- İzgi Ö, “Turfan Uygurları Kültürü Hakkında Bazı Düşünceler”, *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi*, 1989.
- İzgi Ö, “Turfan Uygurlarında Kiralama Vesikaları”, *X. Türk Tarih Kongresi’nden Ayırbaşım*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Orkun, H N, “Türk Hukuk Tarihinin Uygur Vesikaları”, *Türk Hukuku Tarihi -Araştırmalar ve Düşünceler-*, 1935, s.533-548.
- Ögel B, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1962.
- Oğuzman M K/Seliçi Ö/Oktay Özdemir S, *Eşya Hukuku*, Filiz Kitabevi, 2018.
- Özyetgin A M, *Eski Türk Vergi Terimleri*, KÖKSAV, 2004.
- Özyetgin A M, *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*, Ötüken Neşriyat, 2014.
- Kaşıkçı O, *Eski Hukukumuzda Bir Hile-i Şer’iyye Örneği: Geri Alım Şartlı Satım (Bey’ Bi’l-Vefâ)*, Mimoza Yayınları, ts.
- Kafesoğlu İ, *Türk Milli Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1977.
- Keskin B, “Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri Ve Söz Varlığı”, *İstanbul Üniversitesi SBE*, Doktora Tezi, 2020.
- Keskin B, *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri*, TTK, 2022.
- Kılıç S, *Osmanlı Komşuluk Hukuku*, Adalet Yayınları, 2022.
- Korkmaz S, *Osmanlı Hukukunda Bir Kredi Vasıtası Olarak Muamele-i Şer’iyye (XVII. Asır)*, On İki Levha Yayıncılık, 2020.
- Korkmaz S, “Uygur Hukuk Vesikaları Üzerine Türkçe Literatürün Hukuki Tahlili”, *Adalet Dergisi*, (69), 2022, s.249-291.
- Korkmaz S, “Bey’ Bi’l-Vefâ’nın (Geri Alım Şartıyla Satışın) Menşei Üzerine Bir Katkı -Uygur Hukuk Vesikalarında Bey’ Bi’l-Vefâ Tatbikatı-”,

SDÜHFD, 12(2), 2022, s.773-797.

Korkmaz S, “Uygur Hukukunda Birbirine Karıştırılan Üç Müessese
“Evlatlık, Evlat Rehni ve Çocuk Satışı”, *9. Asos Uluslararası Hukuk
Sempozyumu Özet Kitapçığı*, 2023, s.366-

367,<https://kongre.akademikiletisim.com/files/asos2023/asoshukuk9_ozet_kitapciği.pdf>, Erişim Tarihi 12 Haziran 2023.

Sümer F, “Dokuz Oğuzlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9, 1994, s.500-502.

Şen A, “Uigurische Sprachdenkmaler'den Seçme Uygur Hukuk Belgeleri”,
İstanbul Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2004, Tez No: 14609.

Taşagıl A, “Turfan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41, 2012, s.414- 416.

Taşagıl A, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, M.Ö. III-M.S. X. Asır, TTK, 2013.

Tekinay S S, *Taşınmaz Mülkiyetinin Takyitleri*, 2, Filiz Kitabevi, 1988.

Yamada N, “Uygur Satış Mukavelesi Belgelerinin Şekilleri”, Çev. Emine Gürsoy Naskali, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 26, 1993, s.195-234.